



KAROLINA ZIELIŃSKA

Akademia Finansów i Biznesu „Vistula”

ORCID: 0000-0003-3461-8637

k.zielinska@vistula.edu.pl

Siły Obronne Izraela i służba powszechna – funkcje społeczne, wyzwania, implikacje polityczne

Israel Defense Forces and Universal Conscription: Social Functions, Challenges, Political Implications

Słowa kluczowe:

Siły Obronne Izraela, pobór powszechny, służba rezerwowa, funkcje społeczne armii, relacje armia-polityka, Żydzi ultraortodoksyjni

Keywords:

Israel Defense Forces, universal conscription, reserve service, armed forces social functions, army-politics relations, ultraorthodox Jews

Siły Obronne Izraela i służba powszechna – funkcje społeczne, wyzwania, implikacje polityczne

Siły Obronne Izraela oparte są na poborze powszechnym, służbie rezerwowej i wysokich technologiach. W przeszłości pełniły nie tylko funkcje obronne, ale także państwo- i narodziotwórcze. Współcześnie stoją w obliczu istotnych wyzwań związanych ze zmianami kulturowymi i gospodarczymi, a także jakością służby i zanikiem jej pierwotnego etosu, co doprowadziło nawet do rozważań o ustanowieniu armii zawodowej. Jedną z kluczowych kontrowersji od lat pozostają warunki poboru Żydów ultraortodoksyjnych. Artykuł przybliża narastające problemy i ukazuje, jak zostały one upolitycznione, w szczególności od powrotu Benjamina Netanjahu do władzy w grudniu 2022 r., także w kontekście ustrojowym (sporu o uprawnienia Sądu Najwyższego). Pokazuje też, jak terrorystyczna ofensywa Hamasu z 7 października 2023 r. oraz wywołana nią wojna przekłada się na stosunek społeczeństwa do armii, i wreszcie pyta o relacje na linii armia-polityka oraz konsekwencje obecnej sytuacji.

Israel Defense Forces and Universal Conscription: Social Functions, Challenges, Political Implications

The Israel Defense Forces base on general conscription, reserve service and high technologies. Historically, they performed not only defensive, but also state- and nation-building functions. Contemporarily, IDF struggles with significant challenges related to cultural and economic changes, the quality of service issues and the loss of original ethos, leading even to considerations of switching to a professional army. The conditions of conscription for ultra-Orthodox Jews have been among the key disputes for years. The article presents these problems and their politicization, in particular since Benjamin Netanyahu's return to power in December 2022, also in the constitutional context (dispute over the powers of the Supreme Court). It also shows how the Hamas terrorist offensive of October 7, 2023 and the resultant war influences society's attitude towards the army, investigates army-politics relations as well as consequences of these processes.

Wstęp

Siły Obronne Izraela znane są jako armia z poboru, w której powszechnie służą obywatele, oraz wojsko skutecznie wykorzystujące najnowsze technologie. Powiązania sił zbrojnych z Państwem Izrael, od zarania doświadczonymi wojnami konwencjonalnymi i niekonwencjonalnymi, mają organiczny charakter. Występują przede wszystkim na trzech poziomach. Po pierwsze, poprzez wpływ poboru i służby rezerwowej na izraelskie społeczeństwo. Po drugie, za sprawą obecności w polityce osób doświadczonych jako poborowi i rezerwiści oraz przechodzenia zawodowych żołnierzy do świata polityki. Po trzecie, w związku z wpływem rozwoju technologii wojskowych na cywilny sektor innowacji. Niniejszy artykuł wykorzystuje metodę śledzenia procesu w studium przypadku, by zarysować przemiany zachodzące w tych aspektach w kontekście konfliktu politycznego, który trawi Izrael od 2019 r., jego zaostrzenia w pierwszej połowie 2023 oraz konsekwencji zbrodniczego ataku Hamasu z 7 października i przedłużającej się wojny w Strefie Gazy. Poszukiwaniom odpowiedzi na pytanie o przyszłą rolę społeczną izraelskiej armii przyświeca teza, że wobec kryzysu politycznego i kryzysu bezpieczeństwa Izraelowi potrzebne jest nowe uregulowanie relacji wojska, państwa i społeczeństwa. Tekst wypełnia lukę w zakresie polskojęzycznych opracowań na temat izraelskich sił zbrojnych w kontekście społecznym i politycznym¹.

Tradycyjna rola armii w izraelskim społeczeństwie

Od momentu powstania w 1948 r. Siły Obronne Izraela opierają się na poborze obejmującym kobiety i mężczyzn narodowości żydowskiej oraz mężczyzn ze społeczności druzyjskiej i czerkieskiej, a także służbie rezerwowej mężczyzn. Obywatele powoływani są w wieku osiemnastu lat na 2 lata i 8 miesięcy w przypadku mężczyzn (do 2015 r. służyli 3 lata) oraz 2 lata w przypadku kobiet. Służba w rezerwie obejmuje mężczyzn do 40 roku życia i 45

1 Źródła w języku polskim są nieliczne, nieraz fragmentaryczne bądź zdezaktualizowane. Istotny wkład w bibliografię dotyczącą tematu wnoszą jednak pozycje: A. Bryc, *Izrael 2020. Skazany na potęgę?*, Poltext, Warszawa 2014, s. 50–55; M. Pogońska-Pol, *Kobiety w izraelskiej armii – trudy codzienności*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia historica” 2018, nr 102, s. 199–212; P. Mazur, *Druzowie w armii izraelskiej – od braterstwa krwi do asymilacji*, „Historia i Polityka” 2021, nr 35 (42), s. 61–76.

w przypadku oficerów, których wzywa się na ćwiczenia i mobilizuje w razie zagrożenia. Służba rezerwowa kobiet jest dobrowolna. Ochotniczą służbę mogą odbywać wszyscy, w tym izraelscy Arabowie.

Unikalny charakter i tradycyjne funkcje społeczne armii są dziedzictwem pierwszych dekad istnienia państwa, gdy służba obejmowała kolejne grupy żydowskich uchodźców z Europy, Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu. Wojsko odegrało znaczącą rolę w tworzeniu państwa – od zabezpieczania potrzeb nowych imigrantów (schronienia i żywności), po budowę infrastruktury drogowej. Jednocześnie jednym z jego celów było budowanie narodu izraelskiego, choć w tamtym czasie dotyczyło to prawie wyłącznie Żydów. Czasami funkcje absorpcyjne, integracyjne i w zakresie wyrównywania szans stały wręcz w sprzeczności z zadaniami obronnymi. Armia stanowiła tygiel, w którym nowi obywatele wzajemnie się poznawali, uczyli się języka, niwelowali luki edukacyjne, nabywali kompetencje zawodowe i tworzyli nową kulturę. Spłaszczona hierarchia, równość, bezpośredniość, nieformalny styl i otwarcie na innowacje to cechy, które długo charakteryzowały relacje w siłach zbrojnych i sektorze technologicznym oraz debatę polityczną na temat służby wojskowej. Co istotne, zasady cywilnej kontroli nad armią są ściśle przestrzegane, a kwestie obronności długo były przedmiotem konsensusu politycznego. Dzięki przepływowi wysokich technologii z sektora wojskowego do cywilnego izraelskie przedsiębiorstwa wykorzystywały i rozwijały innowacje pochodzące z armii, a młodzi ludzie – umiejętności nabyte w toku służby. Etos ten wpisuje się w nastawioną na krótkotrwałe i obronne wojny izraelską kulturę strategiczną. Cechuje ją determinacja do ochrony państwa dzięki szybkiej mobilizacji społeczeństwa (z kluczowym znaczeniem rezerwistów) i jakościowej przewadze technologicznej na polu walki, którym nie może być własne terytorium. Po wojnie Jom Kipur z 1973 r. zaczęły się uwidaczniać subkultury strategiczne. Pierwsza akcentuje bezpieczeństwo, unikanie wojny i zachowanie przewagi militarnej poprzez odstraszenie. Druga zakłada, że wobec wrogości otoczenia wojna jest nieunikniona, więc państwo powinno aktywnie używać siły. Trzecia koncentruje się zaś na poszukiwaniu pokoju jako fundamentu rozwoju i demokratycznego charakteru państwa².

2 K. Zielińska, *Israeli Development Aid to Sub-Saharan Africa. Soft Power and Foreign Policy*, Routledge, 2021, s. 21–22, 81–82; G. F. Giles, *Continuity and Change in Israel's Strategic Culture*, Federation of American Scientists, [b.d.m.w.]: <<https://fas.org/irp/agency/dod/dtra/israel.pdf>> [dostęp: 31 VII 2024].

Długo dominującą pierwszą tendencję można identyfikować z centrum izraelskiej sceny politycznej, drugą – z partiami *stricte* prawicowymi i religijno-nacjonalistycznymi, a trzecią – z lewicą. Polaryzacja sceny politycznej zbliża do siebie ugrupowania reprezentujące opcje pierwszą i trzecią, pozostające w opozycji do utworzonej w grudniu 2022 r. koalicji rządowej pod przywództwem Benjamina Netanjahu. Ta zaś może być w coraz większym stopniu utożsamiana z subkulturą drugą, choć przez lata swoich wcześniejszych rządów obecny premier niewątpliwie wpisywał się w pierwszą. Odpowiedzi na pytanie o źródła oraz społeczne, polityczne i gospodarcze konotacje tej ewolucji i ich konsekwencje w kontekście wojny z Hamasem należy szukać w szeregu negatywnych zjawisk, które w ostatnich latach podważyły zarysowaną powyżej tradycyjną rolę społeczną izraelskiej armii.

Współczesne wyzwania

Jak wskazuje Dow Tamari, źródła współczesnych problemów izraelskiej armii można szukać już w rezultatach wojny sześciodniowej z 1967 r. Zwycięstwo Izraela i zajęcie terytoriów dających mu głębię strategiczną przyniosło ewolucję paradygmatu: od pełnej mobilizacji dla ocalenia bytu państwa do bardziej ambiwalentnego podejścia do nowego celu – utrzymania terytorium. Osiedlanie się Żydów na tych terenach rodziło kontrowersje polityczne, które z czasem stały się jednym z kluczowych źródeł podziałów społecznych, tymczasem to armia była odpowiedzialna za ochronę osiedli. Jednocześnie wojsko skoncentrowało się na bezpieczeństwie *sensu stricto*, gdyż jego funkcje społeczne były coraz mniej potrzebne. Autorytet armii podważały porażki militarne (choćby w południowym Libanie), a w pierwszej dekadzie XXI w. – zarzuty o bierność wobec tysięcy imigrantów z Afryki na zachodniej granicy i o rozdęty budżet przy rosnących kosztach życia w kraju³.

Powszechność poboru

Wbrew pierwotnym założeniom wskutek wyłączenia z poboru ultraortodoksyjnych Żydów (obecnie stanowią oni 13,6 proc. społeczeństwa) i mniejszości arabskiej (21 proc.), tendencji do unikania służby wśród pozostałych

3 D. Tamari, „*The People’s Army, Put to the Test*, [w:] *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*, ed. M. Elran, G. Sheffer, Institute for National Security Studies, Tel Aviv 2016 (Memorandum, 159), s. 35–48.

Izraelczyków, a także śrubowania kryteriów naboru w ostatnich latach jedynie połowa obywateli, którzy ukończyli 18 rok życia, zaciągała się do wojska. Jeszcze mniej zainteresowanych było dołączaniem do jednostek bojowych piechoty i artylerii. Nie kompensowało tego rosnące zainteresowanie służbą wśród kobiet, również w oddziałach bojowych. Stawała się ona coraz mniej atrakcyjna w perspektywie rozwoju zawodowego i postrzegano ją raczej jako przestój w edukacji, karierze i zakładaniu rodziny. Pracodawcy przestali traktować ją jako kryterium zatrudnienia, a wyjątkiem pozostaje w tej mierze administracja publiczna. Jednocześnie elitarne jednostki, zwłaszcza wywiadu elektronicznego, gwarantują absolwentom wysoko płatne zatrudnienie jeszcze w trakcie studiów, przy czym służba trwa tam nawet ponad dwukrotnie dłużej. Choć motywacja do służby wśród podlegającej poborowi młodzieży ogółem pozostaje wysoka, to odnotowano spadek zainteresowania nią wśród klasy średniej, aszkenazyjczyków oraz Żydów świeckich (często są to zbiory nakładające się), przy czym mowa o pewnej tendencji, nie o masowym zwrocie⁴.

Problemem jest również motywowana politycznie niechęć rekrutów do służby na okupowanym Zachodnim Brzegu Jordanu, która prowadzi do nadreprezentacji nacjonalistów religijnych w lokowanych tam oddziałach, a w konsekwencji do pobłażania żydowskim osadnikom oraz zaostrzania przemocy wobec palestyńskiej ludności i broniących jej izraelskich aktywistów. Starania o zwiększenie poboru ultraortodoksów paradoksalnie przyczyniły się do powstania winnych wielu nadużyć batalionów Netzah Yehuda i Sfar Hamidbar: religijni syjoniści (szczególnie radykalna osadnicza młodzież ze wzgórz, czyli Zachodniego Brzegu) *de facto* przejęli jednostki tworzone dla religijnych Żydów, a zainteresowana wypełnieniem kwot poboru ultraortodoksów armia nie dociekała, kim faktycznie są zaciągające się osoby (błędy w raportowaniu w tej sprawie stały się powodem kolejnych kontrowersji)⁵.

4 R. Tiargan, *Different Reflections of the Motivation to Serve in the IDF*, [w:] *Military Service...*, s. 61–76.

5 M. Bachner, *IDF Admits It Published False Ultra-Orthodox Enlistment Tallies for Years*, „Times of Israel” [online], 4 XII 2019 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-admits-it-fudged-ultra-orthodox-enlistment-tallies-for-years/>>; S. Shuber, *The Balkanisation of the IDF: A Looming Danger?*, „Fathom” [online], maj 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://fathomjournal.org/opinion-bidens-proposed>>

Konserwatywno-religijny zwrot w polityce wiązał się także z ambiwalentnym stosunkiem do służby kobiet, postrzeganej jako mniej istotna od poboru religijnych Żydów: również wymagającej tworzenia specjalnych warunków, przy ograniczonej zdolności kobiet do wypełniania zadań wymagających fizycznie. Blokowało im to zresztą drogi awansu, choć po interwencjach Sądu Najwyższego znacząco rozszerzono im możliwości służby w jednostkach bojowych⁶. Wzrost kontrowersji rodziły fatalne warunki służby obserwatorek granicznych, zarówno w sensie materialnym (deficytu żywności i snu), jak i psychicznym (dotkliwych rygorów czy poniżającego traktowania). Prowadziło to do braku zainteresowania poborowych pełnieniem tej roli i załamywaniem się osób pełniących taką służbę⁷. Również mężczyźni coraz częściej podnosili, że wyżywienie czy wyposażenie w bazach nie spełniają podstawowych standardów, a oni sami i ich rodziny wręcz dopłacają do służby.

Jeśli chodzi o służbę rezerwową, to jej wymiar w okresie pokoju ograniczono i obniżano wiek jej ukończenia. Łatwość uzyskania decyzji o zwolnieniu uczyniła ją *de facto* dobrowolną. Szacuje się, że w rezerwie służy nie więcej niż 1,5 proc. obywateli Izraela, a jedynie ok. 6 proc. żołnierzy pozostaje po zakończeniu służby zasadniczej w czynnej służbie rezerwowej. Doprowadziło to do zwiększenia w 2023 r. wymiaru służby rezerwowej do dwudziestu dni w ciągu dwóch lat. Pozostaje to w ścisłym związku z determinującą problemy z poborem zmianą kulturową: zanikającym etosem państwowotwórczym (pionierskim), spadkiem poczucia zagrożenia dzięki

sanctions-on-the-netzach-yehuda-battalion-were-aimed-at-the-possible-balkanisation-of-the-idf-and-the-erosion-of-basic-military-norms/>.

- 6 Zob. np. E. Fabian, *IDF Delays Tentative Pilot Program for Female Tank Troops by Another Year*, „Times of Israel” [online], 15 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-delays-tentative-pilot-program-for-female-tank-troops-by-another-year>>.
- 7 A. Harel, *The Israeli Army Promised Female Soldiers a Revolution but Left Them with Nothing but Crumbs*, „Haaretz” [online], 8 VI 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2022-06-08/ty-article/idf-promised-female-soldiers-a-revolution-but-left-them-with-nothing-but-crumbs/00000181-3f9c-d62a-a99b-ffdfdebbo000>>; Y. Kubovich, *The Female-Only Israeli Army Role Leading too Many to Suicide*, „Haaretz” [online], 7 XII 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2022-12-07/ty-article-magazine/.highlight/the-female-only-israeli-army-role-leading-too-many-to-suicide/00000184-ec31-d9f1-a9e6-edf39bb60000>>.

porozumieniom pokojowym i technologiom defensywnym, rosnącym indywidualizmem i konsumpcjonizmem służących w armii grup społecznych, presją rodzin i pracodawców oraz malejącą zdolnością i chęcią żołnierzy do godzenia życia prywatnego ze służbą. W ostatnich latach doszły do tego narastające podziały społeczne, zredukowany budżet, pogarszające się warunki służby rezerwowej, a także dewaluacja kompetencji i podważanie konieczności utrzymywania rezerwistów w obliczu nowych niekonwencjonalnych zagrożeń, i to zarówno w oczach zawodowych żołnierzy, jak i społeczeństwa. Rezerwiści otrzymywali niewystarczający sprzęt, mieli też coraz mniejszy kontakt z najnowszymi systemami, które wymagają długiego i kosztownego szkolenia. Politycy i dowódcy niechętnie polegali na rezerwistach, m.in. ze względu na ich skłonność do krytycyzmu i kontestowania zwierzchników. Ta tendencja do hierarchizowania relacji w wojsku oznaczała odejście od pierwotnego etosu izraelskiej armii, który nakazywał wysłuchanie każdego głosu⁸.

Przez lata zasadniczo malała też tolerancja dla strat własnych, o czym świadczyły reakcje mediów, polityków i społeczeństwa na każdy wypadek lub incydent zbrojny, w którym ginął żołnierz. Krytyka kierowana była w stronę oficerów i obowiązujących w armii reguł⁹. Opisane wyżej tendencje świadczyły o trendzie w kierunku uzawodowienia armii. Rewolucyjny dla Izraela postulat odejścia od powszechnego poboru na dobre zagościł w dyskursie ekspertów i polityków, a także wśród opinii publicznej. Benjamin Ganc – jako minister obrony w alternatywnym wobec rządu Netanjahu gabinecie Naftalego Beneta i Ja'ira Lapida urzędującym od czerwca 2021 do grudnia 2022 r. – proponował objęcie powszechną służbą wojskową lub zastępczą wszystkich obywateli, deklarując jedno-

8 A. Heimann, *The Reserves Corps 2023: A Challenge for the New IDF Chief of Staff*, „Institute for National Security Studies” [online], 22 I 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.inss.org.il/publication/reserve-2023/>>; לרפ לג „ודד זכרמ”, *כבר באים – רות סוף, סוף למילואים*, [online], 15 IV 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.idf.il/פרל-גל-פרל-באים-רות-סוף-סוף-למילואים-גל-פרל-41-מלחמת-חרבות-ברזל-צה-ל-צה-ל-כבר-ארתרי-יחידות/מרכז-דדו/גיליון-41-מלחמת-חרבות-ברזל-צה-ל-צה-ל-כבר-ארתרי-יחידות/>>.

9 Zob. np. A. Harel, *After Officer's Death at Gaza Border, Public Rage Is Directed at the Israeli Army – and Bennett*, „Haaretz” [online], 31 VIII 2021 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2021-08-31/ty-article/.highlight/after-border-policemans-death-public-rage-is-directed-at-the-idf-and-bennett/000017f-f361-d497-aiff-f3e1d6ff0000>>.

czeńście, że fiasko przedsięwzięcia może oznaczać zmianę modelu armii na zawodowy w ciągu dekady¹⁰.

Pobór ultraortodoksów

Istotnym wątkiem debaty jest fakt, że społeczność ultraortodoksyjna jest wyłączona z poboru od początku istnienia Sił Obronnych Izraela, w pierw na podstawie kwot, a od 1977 r. praktycznie całkowicie. Oficjalnie przywilej ten miał na celu ochronę ich unikalnego stylu życia i studiów w szkołach religijnych, ale *de facto* zapewniał poparcie partii religijnych dla kolejnych koalicji rządowych. Ta początkowo marginalna grupa ze względu na wysoki przyrost naturalny stanowi coraz większą część potencjalnych poborowych. Populacja ultraortodoksów wzrosła z 750 tys. w 2009 r. do 1,335 mln w 2023. Około 60 proc. jej członków stanowią osoby poniżej 20 roku życia przy utrzymującym się wysokim wskaźniku dzietności na poziomie 6,4, co oznacza, że problem będzie narastał¹¹. Niemniej do wojska zaciąga się rocznie jedynie około 1,2 tys. z 12 tys. ultraortodoksów w wieku poborowym, czyli 10 proc.¹² Wyłączenie ich ze służby – postrzeganej coraz powszechniej jako obciążenie – budzi resentyment podlegającej poborowi części społeczeństwa. Jednocześnie od wyroku Sądu Najwyższego z 1998 r., w którym zwolnienie ultraortodoksów uznano za sprzeczne z zasadą równości obywateli, trwa polityczno-sądowa batalia o zreformowanie systemu. Przyjmowane odtąd rozwiązania (systemy kwotowe, tworzenie specjalnych jednostek oraz trybów służby podstawowej i rezerwowej) są nieskuteczne, likwidują bowiem problem jedynie częściowo i tymczasowo¹³.

10 J. A. Gross, *Poll: Almost Half of Jewish Israelis Support Making IDF a Professional Army*, „The Times of Israel” [online], 23 XI 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/poll-almost-half-of-jewish-israelis-support-making-idf-a-professional-army/>>.

11 L. Cahaner, G. Malach, *Statistical Report on Ultra-Orthodox Society in Israel 2023*, „Israel Democracy Institute” [online], 31 XII 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/haredi/2023/?chapter=52002>>.

12 Y. Yehoshua, *IDF Shed Illusion It Must Be „Small, Smart Force” after October 7*, „Y Net” [online], 27 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.ynetnews.com/article/bycs4bfec>>.

13 *The Haredi Exemption*, „Israel Policy Forum” [online], 25 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://israelpolicyforum.org/2024/06/25/the-haredi-exemption/>>.

Środowiska ultraortodoksyjne oraz religijni syjoniści sprzeciwiają się ponadto służbie kobiet, szczególnie w oddziałach bojowych. Wynika to z ich konserwatywnego światopoglądu i wpisuje się w postulaty, by armia była moralnie bezpiecznym miejscem dla religijnych mężczyzn. Regularnie dochodzi więc do skandali, np. kiedy religijna część żołnierzy torpeduje występy żeńskich chórów na wojskowych uroczystościach, ale problem przekłada się też na codzienne funkcjonowanie jednostek. Sprzyja także tworzeniu oddziałów przeznaczonych specjalnie dla religijnych mężczyzn, co generuje problemy opisane powyżej¹⁴. Widoczne są tu również aspekty ekonomiczny i technologiczny: ultraortodoksyjni mężczyźni, w znacznej części niepracujący zawodowo, nie płacą podatków, więc w przeciwieństwie do innych Izraelczyków nie łożą na ogromne wydatki związane z obronnością, a wielu z nich nie podejmuje edukacji w przedmiotach świeckich, w tym technicznych, co potencjalnie ogranicza jakość ich służby, przez co dla nowoczesnej armii mogą stanowić większe obciążenie niż korzyść.

Elitaryzm a egalitaryzm

Ostatnie dekady to czas narastającego przekonania istotnej części izraelskiego społeczeństwa, że armia przestała być instytucją wyrównującą szanse społeczne, a wręcz reprodukuje nierówności, co znajduje odzwierciedlenie w dyskursie elit politycznych. Nierówności te definiowane są przez opozycję między centrum i postrzeganymi jako uprzywilejowani aszkenazyjczykami a zajmowanymi przez mizrachijczyków peryferiami geograficznymi, społecznymi i ekonomicznymi (choć nie politycznymi). Jakkolwiek podziały te są podtrzymywane i cynicznie wykorzystywane przez polityków, absolwenci słabych liceów z peryferii faktycznie mają mniejsze szanse na służbę w elitarnych jednostkach sił specjalnych, lotnictwa czy wywiadu elektronicznego, i to mimo wspierających ich w tym programów. Badania pokazują, że przedstawiciele okręgów zamieszkiwanych przez najwyższe warstwy społeczno-ekonomiczne są nadreprezentowani w jednostkach uważanych za elitarne, a jednocześnie stanowią rekordowo niski odsetek poborowych w jednostkach bojowych (przykładem jest okręg Tel Awiwu). Niemniej jednak w wywiadzie elektro-

14 Y. Levy, *The Theocratization of the Israeli Military*, „Armed Forces & Society” 2014, vol. 40, No. 2, s. 269–294.

nicznym udało się w ciągu dekady zwiększyć udział poborowych z niższych warstw z 3 do 40 proc.¹⁵ Od 2008 r. funkcjonują również programy służby dla ochotników ze spektrum autyzmu. Jednocześnie bynajmniej nie tylko prawicowi politycy zabiegają o deelitaryzację najlepszych jednostek – były szef sztabu Gabi Aszkenazi, przez krótki czas polityk w opozycyjnej wobec Netanjahu partii Ganca, jest założycielem fundacji wspierającej pobór osób z peryferii do takich oddziałów. Warto też zaznaczyć, że korzystny dotąd dla obu stron przepływ między światem technologii wojskowych i cywilnych został zaburzony, prywatne koncerny oferują bowiem absolwentom najlepszych jednostek pensje wielokrotnie wyższe niż te, które może dać armia. W rezultacie następuje odpływ najbardziej uzdolnionych osób do sektora prywatnego, na czym cierpi potencjał technologiczny armii¹⁶.

Aspekty polityczne

Armia stała się nie tylko areną izraelskich wojen kulturowych¹⁷. Bardzo istotny jest też aspekt polityczny. Na Zachodnim Brzegu zdominowane przez religijnych syjonistów jednostki zapewne nie byłyby skłonne do współpracy w przypadku wznowienia procesu pokojowego i konieczności ewakuowania części żydowskich osiedli. W polityce wewnętrznej grupy społeczne, w których maleje motywacja do służby w armii (o ile nie jest ona istotnym krokiem w karierze), to te, których reprezentantów w 2009 r. odsunął od władzy Netanjahu. Rozpad koalicji rządzącej w 2019 r. – który zapoczątkował trwający kryzys polityczny i serię przedterminowych wyborów oraz skonsolidował sojusz Netanjahu z religijną prawicą przy odrzuceniu prawicy świeckiej – w dużej mierze spowodowany był konfliktem

15 A. Gilead, *Are the Israeli Army's Technology Units Elitist?*, „Globes” [online], 13 IV 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.globes.co.il/en/article-are-the-israeli-armys-technology-units-elitist-1001443862>>.

16 J. Limor, *IDF Steps Up Battle against Brain Drain*, „JNS” [online], 2 VIII 2020 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.jns.org/idf-steps-up-battle-against-brain-drain/>>; A. Gilead, *Israel's Defense Brain Drain*, „Globes” [online], 11 I 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.globes.co.il/en/article-israels-defense-brain-drain-1001398093>>.

17 A. Harel, *The Israeli...*

o pobór ultraortodoksów. Kolejne koalicje Netanjahu nie rozwiązywały jednak tego problemu. Zaangażowanie wojska w pomaganie społeczności ultraortodoksyjnej w trakcie pandemii koronawirusa, a także zainteresowanie wywodzącej się z niej młodzieży propozycjami politycznymi religijnych nacjonalistów złagodziło wizerunek armii wśród religijnych, ale zasadniczo nie zmieniło ich stosunku do poboru. Rząd Beneta i Lapida planował objęcie tych mężczyzn służbą w siłach ratunkowych i programami świeckiej edukacji, a obniżenie wieku zwolnienia ze służby miało ich motywować do wchodzenia na rynek pracy (obecnie wielu, by uniknąć poboru, uczęszcza do szkół religijnych do 26 roku życia). Gabinet ten podwyższył ponadto wynagrodzenia poborowych, których wielkość od wielu lat budziła niezadowolenie grup społecznych odbywających służbę zasadniczą, a stanowiących elektorat partii, które tworzyły ówczesny rząd¹⁸.

Upolitycznienie dyskusji o bezpieczeństwie postępowało stopniowo. Olbrzymią rolę odegrał tu incydent z 2016 r., kiedy Netanjahu wsparł rodzinę postawionego przed sądem wojskowym żołnierza Elory Azariego, który zastrzelił niezagrożającego mu już palestyńskiego napastnika. Spowodowało to negatywną reakcję armii, zdaniem której żołnierz złamał zasady użycia broni i winien być ukarany. Wśród wielu krytykujących postawę Netanjahu wobec tego incydentu byli ówczesny oraz poprzedni szefowie sztabu, a obecnie aktywni politycy Gadi Eizenkot i Benjamin Ganc. Jak wykazuje Guj Ziw, rozziw między Netanjahu a elitami bezpieczeństwa (zarówno w aktywnej służbie, jak i emerytowanymi) narastał wraz z rozwojem kariery politycznej obecnego premiera, a potęgowały go: pozycjonowanie się przez niego jako ekspert ds. bezpieczeństwa, marginalizowanie profesjonalistów, którzy nie podzielali jego opinii, priorytetyzowanie własnego interesu politycznego, skłonność do prokrastynacji w procesie decyzyjnym oraz awersja wobec podejmowania ryzykownych rozstrzygnięć. Podczas gdy dowódcy coraz częściej

18 *The Haredi Exemption...*; P. Shuker, *The Role of the Israel Defense Forces in Israel's COVID-19 Crisis: Review, Lessons, and Assessment*, „Jerusalem Strategic Tribune” [online], styczeń 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://jstribune.com/idf-role-in-israels-covid-19-crisis/>>; J. A. Gross, *Government Raises Soldiers' Pay Following Major Backlash over High Pensions*, „Times of Israel” [online], 23 XI 2021 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/government-raises-soldiers-pay-following-major-backlash-over-high-pensions/>>.

postrzegali Netanjahu jako zagrożenie dla bezpieczeństwa, premierowi sprzyjały degradacja statusu armii (od 1967 r. nie wygrała żadnej wojny, a poczucie zagrożenia wśród ludności zmalało), dezintegracja partii lewicowych, których wysiłki pokojowe zniweczyli palestyńscy terroryści, oraz zdominowanie dyskursu politycznego przez populistyczną prawicę. Przejawem konfliktu stały się publiczne bądź znane z przecieków spory wewnętrzne, manifesty, artykuły i wywiady osób z *establishmentu* bezpieczeństwa, które krytykowały politykę Netanjahu w kluczowych kwestiach (jak sprawa palestyńska czy zagrożenie ze strony Iranu) i proponowały opinii publicznej alternatywne rozwiązania, a także wchodzenie do polityki kolejnych sprzeciwiających się Netanjahu byłych wojskowych wysokiej rangi¹⁹.

Napięcia znacząco eskalowały w ciągu 2023 r., po utworzeniu przez Netanjahu skrajnej koalicji z partiami ultraortodoksyjnymi i religijno-narodowymi. Jak pokazuje tabela, postawa poszczególnych partii wobec konkretnych problemów armii ma istotny związek z programami politycznymi i wynika ze stosunku ich elektoratów i przywódców do służby wojskowej. Protesty wzbudziło między innymi powierzenie reprezentującemu religijnych nacjonalistów ministrowi finansów Becalełowi Smotriczowi stanowiska w resorcie obrony ze znaczącymi kompetencjami w zakresie Zachodniego Brzegu. Pojawiły się wówczas ostrzeżenia (m.in. ze strony Ganca), że na tym stanowisku radykalizm Smotricza zagraża bezpieczeństwu państwa, a także przed problemami z łańcuchem dowodzenia. Upolitycznienie debaty wokół kwestii związanych z wojskiem wzmocniło głosy o potrzebie zmiany modelu armii na zawodowy²⁰.

19 G. Ziv, *Netanyahu vs the Generals. The Battle for Israel's Future*, Cambridge University Press, Cambridge 2024.

20 J. Sharon, *Smotrich Handed Sweeping Powers over West Bank, Control over Settlement Planning*, „Times of Israel” [online], 23 II 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/smotrich-handed-sweeping-powers-over-west-bank-control-over-settlement-planning/>>; „בירעם”, קבוצה גדולה אומרת שהחווה בינה לבין המדינה נפרם, יול י. [online], 3 IV 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.maariv.co.il/news/military/Article-993172>>.

Tabela. Izraelskie partie polityczne wobec kompleksu armia–społeczeństwo

Ugrupowanie*	Elektorat	Kierownictwo partii	Subkultura strategiczna**	Polityka wobec konfliktu
Religijny Syjonizm (K) (14)	Meżczyźni służą w armii, chętnie w jednostkach bojowych i na Zachodnim Brzegu.	Itamar ben-Gwir – nie został przyjęty do służby. Becael Smotricz – odbył służbę częściowo; zainteresowani organizacjami paramilitarnymi.	2	– sprzeciw wobec zakończenia okupacji Zachodniego Brzegu, – postulat ponownego okupowania Strefy Gazy
Zjednoczony Judaizm Tory (K) (7)	Nie służą w armii, protestuje wobec planów poboru.	Nie służyli.	0-2	– w kwestiach pokoju i bezpieczeństwa zgodna z linią dominującego koalicjanta – Likudu
Szas (K) (11)	Ultraortodoksyjna część elektoratu nie służy w armii, protestuje wobec planów poboru. Mizrahijska klasa niższa głosząca na Szas służy w armii, ale rzadko w jednostkach elitarnych.	Nie służyli.	0-2	– w kwestiach pokoju i bezpieczeństwa zgodna z linią dominującego koalicjanta – Likudu
Likud (K) (32)	Służy w armii, ale rzadko w jednostkach elitarnych (przynajmniej zdaniem polityków tej partii).	Służyli w armii (Benjamin Netanjahu w siłach specjalnych), ale w kierownictwie nie ma byłych zawodowych żołnierzy.	1-2	– początkowo uczestnictwo w negocjacjach pokojowych, następnie wykluczenie rozwiązania dwupaństwowego
Nasz Dom Izrael (O) (6)	Służy w armii i domaga się równości w zasadach poboru. Część elektoratu stanowią nadreprezentowani w armii drużowie.	Służyli w armii, ale w kierownictwie nie ma byłych zawodowych żołnierzy.	2-1	– rozwiązanie dwupaństwowe przy zachowaniu ścisłych wymogów bezpieczeństwa

Ugrupowanie*	Elektorat	Kierownictwo partii	Subkultura strategiczna**	Polityka wobec konfliktu
Obóz Państwowy (O) (12)	Służy w armii i domaga się równości w zasadach poboru.	Przewodniczący Benjamin Ganc i współzałożyciel Gadl Eizenkot to generałowie, byli szefowie sztabu.	1	– rozwiązanie dwupaństwowe dla bezpieczeństwa i demokratycznego ustroju przy zachowaniu wysokiego potencjału odstraszania
Jest Przyszłość (O) (24)	Służy w armii i domaga się równości w zasadach poboru.	Służyli w armii, ale w kierownictwie nie ma byłych zawodowych żołnierzy.	1	– rozwiązanie dwupaństwowe dla bezpieczeństwa i demokratycznego ustroju państwa
Partia Pracy (O) (4)	Służy w armii i domaga się równości w zasadach poboru.	Przewodniczący od maja 2024 r. Ja'ir Golan to generał, były zastępca szefa sztabu.	3	– zakończenie okupacji, – rozwiązanie dwupaństwowe
Ra'am (O) (5)	Zwolniony z poboru. Beduińska część elektoratu często służy dobrowolnie (mężczyźni). Potencjalnie zainteresowany służbą zastępczą.	Nie służyli.	3	– zakończenie okupacji, – rozwiązanie dwupaństwowe
Hadasz-Tal (O) (5)	Zwolniony z poboru.	Nie służyli.	3	– zakończenie okupacji, – rozwiązanie dwupaństwowe

* K – koalicja, O – opozycja, (14) – liczba mandatów

** O – brak, 1 – bezpieczeństwo i odstraszanie, 2 – aktywne użycie siły, 3 – pokój i demokracja, → tendencja zmiany

Źródło: oprac. własne

Tysiące aktywnych rezerwistów, w szczególności pełniących służbę w wywiadzie elektronicznym i siłach powietrznych jako piloci, brało czynny udział w protestach wobec planów ograniczenia niezależności sądownictwa, a 20 tys. zadeklarowało, że w razie przeforsowania zmian zrezygnują ze służby. Mogłoby to przynieść katastrofalne skutki, zwłaszcza w przypadku pilotów, których gotowość zależy od regularnych ćwiczeń. Tymczasem zamach na sądownictwo ograniczyłby zdolność sądów do ingerencji w działania osadników i armii na Zachodnim Brzegu. Zwiększałby też ryzyko stawiania żołnierzy przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym, który otrzymuje jurysdykcję w przypadku braku skutecznych sądów krajowych. Protestujący wskazywali też, że osłabienie Sądu Najwyższego pozwoliłoby przeforsować zwolnienie ultraortodoksów z poboru i ograniczenia praw kobiet w armii, a ten w obu kwestiach żądał zmian w przeciwnym kierunku. Politycy koalicji odpowiedzieli kampanią oskarżania rezerwistów o reprezentowanie elit broniących przywilejów i blokowanie awansu osobom z peryferii. Podziały polityczne wewnątrz społeczeństwa przełożyły się więc ostatecznie na armię, o czym świadczył nieco sztucznie wykreowany medialny obraz konfliktu między jakoby reprezentującym elity opozycyjnym pilotem zaawansowanego technologicznie samolotu wojskowego a popierającym Netanjahu mechanikiem z bazy sił powietrznych. W marcu premier zdymisjonował ministra obrony Jo'awa Galanta, gdy ten zaapelował o wstrzymanie reform, stwierdzając: „Rosnące podziały w naszym społeczeństwie przenikają armię i służby bezpieczeństwa. Stanowi to wyraźne, bezpośrednie i namacalne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa”²¹. Po gwałtownych protestach ulicznych w jego sprawie odzyskał stanowisko, ale jego relacje z premierem zostały istotnie nadszarpnięte. Tuż przed atakiem Hamasu z 7 października rząd wszedł w podobny konflikt z nowym szefem sztabu Herzim Halewim²².

21 E. Fabian, *Netanyahu Fires Defense Minister Gallant for Calling to Pause Judicial Overhaul*, „Times of Israel” [online], 26 III 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/netanyahu-fires-defense-minister-gallant-for-calling-to-pause-judicial-overhaul>>.

22 A. Harel, *The Judicial Coup Is Damaging Israel's Army like no Public Battle Before*, „Haaretz” [online], 10 IX 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/judgment/2023-09-10/ty-article-magazine/premium/the-judicial-coup-is-damaging-israels-army-like-no-public-battle-before/0000018a-6e97-d8b9-aff7e9f941900000>>.

W tle pozostaje prawidłowość, że wchodzący do polityki izraelscy generałowie w znakomitej większości optują za zakończeniem okupacji, wbrew terytorialnemu maksymalizmowi partii narodowo-religijnych (zob. tabelę)²³. Jednym z najbardziej aktywnych lobby za zakończeniem okupacji jest organizacja Dowódcy na Rzecz Izraelskiego Bezpieczeństwa, która zrzesza pięćset byłych żołnierzy i agentów służb. Wśród przejawów konfliktu między elitami bezpieczeństwa a skrajną prawicą znajduje się postulowane przez koalicję Religijny Syjonizm wydłużenie wymaganej karencji między karierą wojskową a wejściem do polityki z trzech do dziesięciu lat²⁴. W trakcie nasilenia ataków terrorystycznych i raketowych ze Strefy Gazy wiosną 2023 r. Smotricz otwarcie obwiniał armię jako „uwięzioną w paradygmacie [porozumień pokojowych z] Oslo”, a więc jego zdaniem niezdolną do zdecydowanej odpowiedzi. Parlamentarzysta Religijnego Syjonizmu stwierdził z kolei, że „[w]yżsi urzędnicy w *establishment* obronnym zachowują się jak rebelianci” a „[k]raj nie może być zakładnikiem »oficerów Oslo«”. Religijni nacjonałiści dążyli także do formowania w gronie swojego elektoratu uzbrojonych sił samoobrony, co odbierano jako tworzenie bojówek podważających potencjalnie monopol armii i policji. Świadomy radykalizmu koalicjantów Netanjahu zaprzestał zwoływania gabinetu w składzie ministrów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo. Narastały jednak napięcia między premierem a armią i wywiadem, które wielokrotnie ostrzegały przed konsekwencjami tego, jak wrogowie postrzegają wewnątrzizraelskie spory²⁵. Do protestów z pierwszej połowy 2023 r. masowo dołączyli przedstawiciele sektora

- 23 Zob. też: B. L. Shever, G. Ziv, *A Near-Consensus: Israel's Security Establishment and the Two-State Solution*, „Survival. Global Politics and Strategy” 2019, vol. 61, issue 3, s. 115–138. Stwierdzenie konfliktu pomiędzy elitami bezpieczeństwa a prawicowymi politykami nie zmienia faktu, że wzrost poparcia Izraelczyków dla sił prawicowych wynika zasadniczo z wielokrotnego odrzucenia rozwiązania dwupaństwa przez stronę palestyńską w latach 2000, 2008 i 2014 oraz kolejnych fal terroru, coraz silniej wspieranych przez Iran.
- 24 *Gantz Rejects Far-Right Push to Extend Political „Cool Off” for Retiring IDF Chiefs*, „Times of Israel” [online], 28 XII 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/gantz-rejects-far-right-push-to-extend-political-cool-off-for-retiring-idf-chiefs/>>. Trzyletnia karencja została wprowadzona w 2007 r. przez niechętnego wojskowym Netanjahu. Upřednio okres ten wynosił sześć miesięcy.
- 25 H. R. Gur, *As Violence Catches Netanyahu's Coalition Flat-Footed, Far-Right Turns on the Army*, „Times of Israel” [online], 9 IV 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/as-violence-catches-netanyahus-coalition-flat-footed-far-right-turns-on-the-army/>>.

wysokich technologii, organizując własne strajki, dołączając do manifestacji i udzielając finansowego wsparcia protestującym.

Postępująca erozja jedności społecznej (także w odniesieniu do służby wojskowej) oraz rosnąca polaryzacja i upolitycznienie debat o bezpieczeństwie mogły być jednym z czynników, które ośmieliły Hamas do przeprowadzenia 7 października 2023 r. bezprecedensowej ofensywy terrorystycznej, w trakcie której zamordowano ponad 1,2 tys. osób, a porwano ponad 250, głównie cywili zamieszkałych w lewicujących przygranicznych kibucach i uczestników pacyfistycznego festiwalu muzycznego, w tym izraelskich Arabów i Beduinów.

Znaczenie ataku z 7 października i wojny z Hamasem

Oddziaływanie wojny z Hamasem na relacje armii i społeczeństwa wiąże się po pierwsze z rosnącym wśród izraelskich profesjonalnych i eksperckich elit bezpieczeństwa przekonaniem, że kraj potrzebuje liczniejszej armii, która byłaby zdolna do działań konwencjonalnych na dużą skalę. Wielomiesięczna wojna w Strefie Gazy i na granicy z Libanem, do której zaangażowano znaczną liczbę żołnierzy zawodowych, poborowych i rezerwistów (tych ostatnich ponad 200 tys.), ukazała niedostatek siły ludzkiej i braki w wyposażeniu, zwłaszcza rezerwistów. Do 20 września zginęło 715 żołnierzy (Żydów, Arabów, Beduinów i druzów), a kilkanaście tysięcy zostało rannych (statystyka nie uwzględnia jednak wielu ofiar poniesionych w trakcie działań lądowych w południowym Libanie)²⁶. Olbrzymie straty poniosły jednostki specjalne i antyterrorystyczne. Rezerwiści wykazali się wysokim morale, ale zostali wyczerpani wielomiesięcznym pobylem na froncie, separacją od rodzin, studiów i pracy, a często także zespołem stresu pourazowego. Rozważania o zmianie modelu armii na zawodowy okazały się nierealistyczne, a żołnierzom doraźnie wydłużono służbę i podjęto prace nad zwiększeniem jej wymiaru zarówno w ramach obowiązkowej służby zasadniczej, jak i w rezerwie²⁷.

26 E. Hecht, *The Gaza Terror Offensive – 22–28 September 2024*, „Begin-Sadat Center for Strategic Studies” [online], 29 IX 2024 [dostęp: 29 IX 2024]: <<https://besacenter.org/the-gaza-terror-offensive-october-7-8-2023/>>.

27 A. Heimann, *IDF Reservists Are Not an Unlimited Resource*, „Y Net” [online], 29 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.ynetnews.com/article/rkcu0oxno>>; Y. Yehoshua, *IDF...*

Brak rozwiązania problemu służby ultraortodoksyjnych Żydów zagraża spójności rządzącej koalicji, zwłaszcza po tym, jak 1 kwietnia 2024 r. wygasły zarządzenia tymczasowe. Sąd Najwyższy wywiera na rząd coraz większą presję w sprawie przyjęcia rozwiązań, które gwarantowałyby równość poboru, motywując to m.in. deficytem żołnierzy w trakcie trwającej wojny²⁸. Przełomowy wyrok nakazujący armii rozpoczęcie poboru ultraortodoksów zapadł 26 czerwca²⁹. O ile świeccy i religijni syjoniści po 7 października masowo stawiali się w jednostkach nawet przed odebraniem wezwania, a niektórzy wręcz wracali z zagranicy, by bronić kraju, o tyle w przypadku ultraortodoksów zainteresowanie służbą wzrosło w nikłym stopniu, choć w części tych środowisk (zwłaszcza mizrachij-skich) widać pewną skłonność do jej odbywania, przynajmniej w formie zastępczej. Pojawiły się też nakłaniające do tego wypowiedzi niektórych reprezentujących ich polityków. Wojna pokazała jednocześnie kluczową rolę rezerwistów (którą wcześniej deprecjonowano, a do tego narastały wokół nich kontrowersje w związku z negatywnym stosunkiem wielu z nich do Netanjahu) oraz kobiet (podważając kampanię środowisk religijnych przeciwko ich służbie)³⁰. Co więcej, rezerwiści nie zrealizowali gróźb odmowy służby. Wynika to z bezprecedensowego charakteru ataku Hamasu i powszechnego przekonania o konieczności odpowiedzi, a może mieć też związek ze stworzeniem wąskiego gabinetu do spraw wojny, w którym obok premiera znaleźli się minister obrony Jo'aw Galant oraz reprezentujący opozycję były szef sztabu Ganc. Ten ostatni zrezygnował jednak ze współpracy w czerwcu, a Galant pozostawał w ciągłym

28 J. Sharon, „A Crying Need for More Soldiers”: Justices Lose Patience with Haredi Draft Evasion, „Times of Israel” [online], 2 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/high-courts-patience-with-haredi-draft-evasion-snaps-in-highly-charged-hearing/>>.

29 S. Navot, A. Sharp, *Unequivocal, and Unanimous Supreme Court Decision to Draft Haredim*, „Israel Democracy Institute” [online], 26 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/articles/54731>>.

30 A. Harel, *Amid Wide Gaps, Israel and Hamas Express Readiness to Discuss Gaza Hostage Deal after Prolonged Deadlock*, „Haaretz” [online], 22 I 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2024-01-22/ty-article/premium/pressure-on-the-israeli-government-to-reach-a-hostage-deal-is-mounting/0000018d-2d34-daf5-a1bf-ad74342e0000>>.

sporze z premierem aż do ponownego, tym razem nieodwołalnego zdymisjonowania go przez Netanjahu 5 listopada 2024 r.³¹

Tragiczny finał miała erozja pierwotnej kultury Sił Obronnych Izraela: płaskiej hierarchii i szanowania głosu każdego, bez względu na rangę i pleć. W śledztwie dotyczącym okoliczności ataku Hamasu pojawiają się głosy, że oficerowie, którzy kwestionowali przekonanie przełożonych o braku zagrożenia ze strony tej grupy, byli karceni i poniżani. Miesiącami ignorowano ostrzeżenia obserwujących pogranicze żołnierki i ich przełożonych, a także oficerki wywiadu elektronicznego zajmujące się doktryną militarną Hamasu, że organizacja ta zachowuje się podejrzanie. Genderowy aspekt tragedii pogłębia fakt, że nastoletnie poborowe na stanowiskach obserwacyjnych padły pierwszymi ofiarami ataku, bezwzględnie mordowane i porywane do Strefy Gazy, a ich zwłoki obnażano i bezczeszczono. Podobnie dramatyczne skutki przyniosło zawierzenie nowoczesnym technologiom – umieszczone na granicy kamery i czujniki zostały zniszczone przez Hamas na samym początku ataku, co uczyniło Izrael ślepy³². Skompromitowała się więc wizja poprzedniego szefa sztabu Awiwa Kohawiego, przed czym także przestrzegano³³. Jednocześnie pojawiły się głosy, że armia niedosta-

- 31 L. Berman, S. Sokol, *Netanyahu Fires Gallant, Saying Disagreements and Lack of Mutual Trust Helped the Enemy*, „Times of Israel” [online], 6 XI 2024 [dostęp: 30 XI 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/netanyahu-fires-gallant-says-disagreements-lack-of-mutual-trust-helped-the-enemy/>>.
- 32 A. Harel, *Over a Year before October 7, Israel's Army Had Insight into Hamas' Plan to Attack Israeli Towns, IDF Bases*, „Haaretz” [online], 24 XI 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2023-11-24/ty-article-magazine/premium/over-a-year-before-october-7-israels-army-had-insight-into-hamas-attack-plan/0000018c-02a2-de3d-af9e-0bf7901b0000>>; Y. Kubovich, *Disdain, Denial, Neglect: The Deep Roots of Israel's Devastating Intelligence Failure on Hamas and October 7*, „Haaretz” [online], 9 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2024-05-09/ty-article/premium/disdain-denial-neglect-the-roots-of-israels-intelligence-failure-on-hamas-and-oct-7/0000018f-5811-d348-a7bf-feb907a80000>>.
- 33 *Kohavi Turned the IDF into a Willfully Unprepared „Hi-Tech Company” – Senior IDF Official*, „Jerusalem Post” [online], 8 I 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.jpost.com/israel-news/article-727988>>; J.-L. Samaan, *„Decisive Victory” and Israel's Quest for a New Military Strategy*, „Middle East Policy” [online], 31 VII 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://doi.org/10.1111/mepo.12701>>.

tecznie wykorzystuje potencjał lokalnych innowatorów w zakresie odpowiedzi na zagrożenia asymetryczne³⁴.

Co więcej, zmaterializowało się egzystencjalne zagrożenie jednoczesną wojną zastępczą na kilku frontach z siłami wspieranymi przez Iran, o którym wielu analityków ostrzegało od lat. Hamas, Hezbollah i Huti zbudowali *de facto* terrorystyczne armie zdolne do wojny konwencjonalnej. Choć nadal stosują niekonwencjonalne taktyki, jak terroryzm, brak umundurowania czy wykorzystywanie cywilów jako żywych tarcz, to jednocześnie od października 2023 r. regularnie ostrzeliwują raketami i dronami terytorium Izraela. 13 kwietnia i 1 października 2024 r. po raz pierwszy w historii zmasowane ataki powietrzne na Izrael przeprowadził Iran.

Wojna przyniosła ponadto załamanie założeń dominującej kultury strategicznej oraz przyjętej jeszcze w latach pięćdziesiątych doktryny bezpieczeństwa. W szczególności chodzi tu o długość kampanii w Strefie Gazy, skalę zaangażowania wojsk lądowych oraz ewakuowanie na wiele miesięcy prawie 100 tys. Izraelczyków z pogranicza z Libanem i spustoszenie tych terenów wskutek nieustających od 8 października ataków Hezbollahu, co bezprecedensowo stworzyło na izraelskim terytorium *de facto* strefę buforową³⁵. Ewakuowane obszary na północy i południu to także najważniejsze izraelskie tereny rolnicze – ich opuszczenie i degradacja naruszają kolejny fundament izraelskiej tożsamości, jakim jest samodzielna uprawa ziemi.

Przy prowadzonej po 7 października mobilizacji odnotowano rekordowe stawiennictwo do służby w oddziałach bojowych, zwłaszcza wśród kobiet³⁶. Armia pozostaje jedyną instytucją państwa, do której zaufanie nie erodowało w ostatnich latach, nawet w obliczu ataku Hamasu. Przykładowo w grudniu 2023 r. 86,5 proc. izraelskich Żydów deklarowało

34 A. Mizroch, *In War with Low-Tech Foe, Startups Could Prevent Costly Failings – So Why Don't They?*, „Times of Israel” [online], 2 VII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/in-war-with-low-tech-foe-startups-could-prevent-costly-failings-so-why-dont-they/>>.

35 Y. Katz, *Can the Hezbollah Threat Really Be Contained?*, „Jerusalem Post” [online], 7 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.jpost.com/opinion/article-805301>>.

36 E. Fabian, *IDF Sees New Surge in Female Conscripts Joining Combat Units amid Gaza War*, „Times of Israel” [online], 11 IV 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-sees-new-surge-in-female-conscripts-joining-combat-units-amid-gaza-war/>>.

zaufanie do sił zbrojnych, podczas gdy do rządu – jedynie 23 proc.³⁷ Wojsko postrzegane jest jako emanacja narodu, a w jego działania w takiej czy innej formie angażuje się większość społeczeństwa. Mimo to można zaobserwować zależność ogólnie korzystnych dla armii notowań od konkretnych wydarzeń na froncie (np. omyłkowego zastrzelenia trzech zakładników). Z biegiem kampanii tempa nabrały też śledztwa w sprawie zaniedbań, które umożliwiły atak (np. ignorowania przez wywiad elektroniczny sygnałów o przygotowaniach Hamasu), nieadekwatnej reakcji w jego trakcie (niektóre społeczności czekały na odsiecz wiele godzin, a olbrzymie kontrowersje wywołała nieudolna interwencja armii w kibucu Be’eri) oraz przebiegu wojny. Rezultaty tych dochodzeń, a także śledztwa w ponad trzystu przypadkach podejrzeń o zbrodnie wojenne będą podważać spójność społeczną i zaufanie do armii³⁸.

Incydenty z otwieraniem ognia wbrew obowiązującym zasadom, podważające wśród Izraelczyków prestiż armii jako organizacji ściśle przestrzegającej prawa, to nie tylko rezultat rozluźnienia dyscypliny wskutek długiego pobytu żołnierzy na froncie³⁹. Zdaniem Jagiła Lewiego istotną część wykroczeń (w tym niewłaściwe traktowanie jeńców, rozpowszechnianie zdjęć i filmów czy szabrownictwo) stanowi przejaw narastającej od dwóch dekad wewnętrznej rozgrywki o tożsamość i wartości izraelskiej armii, w której żołnierze ze środowisk religijno-nacjonalistycznych rzucają wyzwanie elitom wojskowym oraz ich liberalnym i republikańskim wartościom. Żołnierze ci podważają znaczenie prawa międzynarodowego i zakazu rewanżyzmu, sprzeciwiają się zawieszaniu broni i zwiększaniu pomocy humanitarnej, a nieraz są także zwolennikami powrotu żydowskiego osadnictwa do Strefy Gazy. Zachowaniami tego rodzaju kontestują

37 *Israeli Democracy Index 2023*, „Israel Democracy Institute” [online], 14 III 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/articles/53380>>.

38 7.10. *The Inquiries*, „Israel Defense Forces” [online, dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.idf.il/en/mini-sites/7-10-the-inquiries/>>; *Situation in the State of Palestine. Amicus Curiae Observation of High Level Military Group Pursuant of Rule 103*, International Criminal Court, ICC-01/18, Madrid, 5 VIII 2024: <<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180920f26.pdf>> [dostęp: 31 VII 2024].

39 E. Fabian, „*Serious Failure*”: *IDF Fires 2 Top Officers over Deadly Drone Strike on Gaza Aid Convoy*, „Times of Israel” [online], 5 IV 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-dismisses-2-senior-officers-over-deadly-drone-strike-on-gaza-aid-convoy/>>.

wolę przełożonych, natomiast ściganie ich w ramach izraelskiej armii ma przeciwdziałać naruszeniu jej fundamentalnych wartości⁴⁰. W lipcu 2024 r. doszło do skandalu, gdy tłum religijnych nacjonalistów wdarł się do dwóch baz wojskowych, chcąc uwolnić żołnierzy oskarżonych o poważne nadużycia wobec pojmanego terrorysty. Dobitnie uwidocznili to skalę wyzwania oraz przełożenie podziałów politycznych na wojsko⁴¹.

Po kilku miesiącach, w których dominowało zjednoczenie wokół celów wojny, społeczeństwo coraz bardziej jednoznacznie zaczęło się też domagać rozliczeń. Te zapewne będą niekorzystne dla dowództwa oraz polityków wywodzących się z elit wojskowych. Po ofensywie Hamasu w armii nastąpiły co prawda dymisje, ale były nieliczne i rozłożone w czasie. Do października ze stanowisk zrezygnowali szef Zarządu Wywiadu Wojskowego, dowódca dywizji odpowiedzialnej za Strefę Gazy i dowódca wywiadu elektronicznego⁴². Tymczasem premier nie przyjął odpowiedzialności politycznej za doprowadzenie do załamania się stanu izraelskiego bezpieczeństwa 7 października, a politycy koalicji zrzucali winę za atak Hamasu na armię i wywiad, krytykując także ich skuteczność w boju. Netanjahu starał się ponadto torpedować formaty śledcze, które mogłyby mu zagrozić, twierdząc, że czas na rozliczenia nastąpi po wojnie⁴³.

Tępnienie w sondażach poparcia dla radykalnej koalicji pogłębiło się, a od grudnia 2023 r. na ulice powróciły protesty z żądaniem dymisji premiera i rozpisania przedterminowych wyborów, choć mniej liczne niż przed wojną. Środowisko Netanjahu odrzuca te postulaty, argumentując, że wojna to nie czas na kampanię wyborczą, choć zachowanie szefa rządu

40 Wystąpienie Jagila Lewiego pt. *The Intra-Military Conflict over Its Identity* podczas wspólnej konferencji Stowarzyszenia Studiów Izraelskich i Europejskiego Stowarzyszenia Studiów Izraelskich w Pradze 3 VII 2024 r.

41 M. Mualem, *Allegations of Prisoner Abuse Expose Deep Rifts in Israeli Military*, „Al-Monitor” [online], 4 VIII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.al-monitor.com/originals/2024/08/allegations-prisoner-abuse-expose-deep-rifts-israeli-military>>.

42 E. Fabian, *„I Did Not Fulfill My Mission”: Commander of IDF’s 8200 Intelligence Unit Resigns*, „Times of Israel” [online], 12 IX 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/i-did-not-fulfill-my-mission-commander-of-idfs-8200-intelligence-unit-resigns/>>.

43 *AG Implores Netanyahu to Cease Blocking State Commission of Inquiry into Gaza War*, „Times of Israel” [online], 7 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/ag-implores-netanyahu-to-cease-opposition-to-state-commission-of-inquiry/>>.

często oceniane jest jako czysto kampanijne. Jego retoryka oraz hasło pełnego zwycięstwa, gdy Hamas pokazywał zdolność przetrwania, unikanie wypowiedzi publicznych w obliczu porażek i przypisywanie sobie sukcesów na froncie sprawiły, że wielu Izraelczyków zarzuca premierowi prowadzenie wojny w taki sposób, by jak najdłużej pozostać u władzy, bez względu na los przetrzymywanych przez Hamas zakładników. Jest faktem, że armia nie była w stanie przeprowadzić krótkiej i skutecznej operacji ze względu na deficyty wywiadu, ale przez dwie dekady rezygnowano z oddziałów bojowych i ich wyposażania na rzecz lotnictwa i wysokich technologii, a samych działań nie ułatwiał charakter terenu – wysoki poziom urbanizacji i nasycenie infrastrukturą Hamasu (wejścia do tuneli, magazyny broni, wyrzutnie rakiet i fabryki amunicji były znacznie liczniejsze, niż się spodziewano, a do tego ulokowane w domach mieszkalnych i obiektach użyteczności publicznej)⁴⁴. Operację spowolniły też ewakuacje ludności, przeprowadzane by zminimalizować straty cywilne, nadzieje na porozumienie o zawieszeniu broni i uwolnieniu zakładników oraz naciski partnerów zewnętrznych. Netanjahu jednak wielokrotnie odwlekał w przeszłości trudne decyzje (co miało katastrofalne skutki dla państwa) i także w tym przypadku najprawdopodobniej oczekiwał na dogodny moment symbolicznego zwycięstwa i szansę odnowienia swojego mandatu. Tymczasem izraelscy wojskowi coraz bardziej otwarcie zarzucali premierowi, że brak decyzji co do przyszłości Strefy Gazy podważa ich osiągnięcia na froncie, a zakończenie działań na tym obszarze jest potrzebne, by skoncentrować się na zagrożeniu ze strony Hezbollahu⁴⁵. Test intencji premiera nastąpił w lipcu 2024 r., po zaakceptowaniu przez Hamas zawieszenia broni, co wymogła na nim zwią-

44 E. Hecht, E. Shamir, *Does Israel Need a Large Army if It Has Advanced Technology?*, „Begin-Sadat Center for Strategic Studies” [online], 29 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://besacenter.org/does-israel-need-a-large-army-if-it-has-advanced-technology/>>.

45 L. Berman, *Wasting Troops’ Hard-Fought Gains, Israel Is Taking Time It Doesn’t Have in Gaza*, „Times of Israel” [online], 10 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/wasting-troops-hard-fought-gains-israel-is-taking-time-it-doesnt-have-in-gaza/>>. Ostatecznie wyczekiwana przez wojsko i społeczeństwo operacja przeciwko Hezbollahowi w ciągu dwóch miesięcy doprowadziła do znaczącego osłabienia go i zawieszenia broni od 27 XI 2024 r. (zakładającego, że rząd w Bejrucie, wspólnota międzynarodowa oraz Izrael będą wspólnie zapobiegać wznowieniu ataków na Izrael z południowego Libanu).

szaona presja militarna. Netanjahu w odpowiedzi zaostrzył warunki porozumienia i zwlekał z poleceniem wyjazdu negocjatorów. Spotkało się to z kontrą ministra obrony oraz – wedle przecieków – dowódców z armii i wywiadu, a także negocjatorów, którzy stwierdzili, że przerwa w walkach nie zniweczy osiągnięć wojennych, natomiast jest to ostatni moment na ratunek dla zakładników⁴⁶. Zagrożając perspektywę powrotu porwanych, Netanjahu zignorował tym samym wolę 86 proc. Izraelczyków⁴⁷.

Konkluzje

Izrael potrzebuje ponownego zdefiniowania praw, obowiązków i relacji między poszczególnymi grupami obywateli. Państwo stoi przed wyborem między demokratyczną i praworządnościową ofertą centrum, lewicy i umiarkowanej prawicy, a autorytarną propozycją skrajnej prawicy. Pierwsza zakłada dążenie do równych praw i obowiązków wszystkich obywateli, a druga – libanizację Izraela poprzez zróżnicowanie statusu poszczególnych grup społecznych. Debata publiczna odbywa się w warunkach polaryzacji, a w momencie pisania tego tekstu również wojny, co uniemożliwia poszukiwanie kompromisów niezbędnych dla opcji pierwszej, nawet jeśli jej zwolennicy mają przewagę w sondażach, a jednocześnie stanowią społeczny fundament ekonomicznego i technologicznego sukcesu państwa.

Reguły stanowiące o miejscu armii w społeczeństwie i jej społecznych funkcjach będą kluczowym elementem debaty po zakończeniu wojny. Jak nieuchronny proces rozliczeń przeobrazi scenę polityczną Izraela? Która opcja będzie u władzy, gdy przyjdzie czas obsadzania opuszczonych stanowisk w armii? Czy w przewidywalnej przyszłości wszyscy obywatele będą pełnić jakiś rodzaj służby dla państwa? Czy będą to robić z myślą o ochronie jego istnienia i demokratycznego charakteru, czy też o utrzymaniu kontroli

46 J. Magid i in., *In Bid to Pressure PM, Gallant Said Considering Announcing Hostage Deal within Reach*, „Times of Israel” [online], 20 VII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/in-bid-to-pressure-pm-gallant-said-considering-announcing-hostage-deal-within-reach/>>.

47 T. Hermann, L. Yohanani, Y. Kaplan, *Most Israelis Support Deal to Release All Hostages and End the War in Gaza; Israelis Divided on How to Handle the Northern Front. Israeli Voice Index June 2024*, „Israel Democracy Institute” [online], 10 VII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/articles/55018>>.

nad terytoriami pełnymi wrogiej ludności? Czy warunki służby poprawią się, a wojsko ponownie zacznie na dużą skalę pełnić funkcje państwo- i narodotwórcze, tak potrzebne po traumie 7 października? Czy armia znów będzie promować egalitaryzm, krytyczne podejście i innowacyjność? Czy uda się wypracować formułę podtrzymywania technologicznej potęgi państwa, a jednocześnie uniknąć uzależnienia się od niej? Na chwilę obecną pytania te pozostają otwarte, a odpowiedzi wykuwać się będą dopiero po wojnie i rozliczeniach największej porażki w historii armii Izraela.

Do obecnych wyzwań nie przystaje też żadna z dotychczasowych subkultur strategicznych. Atak Hamasu i postawa dużej części światowej opinii publicznej pozytywnie weryfikują założenia prawicowej subkultury strategicznej, że wobec endemicznego antysemityzmu Izrael nie ma szans żyć w pokoju. Wydaje się pogodzona z perspektywą i koniecznością wojny regionalnej przeciw Iranowi i jego *proxies*, przemilczając fakt, że inicjatywa w takim konflikcie byłaby głównie po stronie Iranu i mógłby on zagrozić istnieniu państwa Izrael. Jednocześnie subkultura ta wydaje się nie doceniać skali i trwałości zmian w regionie, które idą w kierunku akceptacji Izraela i współpracy z nim. Skompromitowała się również subkultura centrowa, odstraszenie nie stanowi bowiem adekwatnej strategii w przypadku przeciwnika tak silnie zideologizowanego jak Hamas czy Hezbollah. Błędem było też wieloletnie unikanie przez Izrael działań lądowych przeciw terrorystom w Strefie Gazy i południowym Libanie, co pozwoliło im na militaryzację tych terytoriów. Idea separacji (jednostronne wycofanie Izraela z Libanu w 2000 r. i ze Strefy Gazy w 2005) przyniosła zaś skutki odwrotne od zamierzonych. Trzecia subkultura, koncentrująca się na poszukiwaniu pokoju, wydaje się zaś wielu wręcz utopijna, choć nadzieje na pojednanie i współpracę w regionie pozostają istotne.

Wewnętrzny i geopolityczny status Izraela po wojnie wymusi szukanie alternatyw dla tych paradygmatów. Tymczasem w lewicowym i centrowym dyskursie politycznym armia określana była często jako szaniec demokracji. Jak wykazano w powyższej analizie, ten reprezentant wartości konstytucyjnych dla Państwa Izrael atakowany jest jednak z zewnątrz przez populistyczną prawicę i religijnych nacjonalistów, a od wewnątrz – przez środowiska religijno-nacjonalistyczne, a jednocześnie trawiony erozją fundamentów, na których był zakładany. Przyczyniło się to do katastrofalnych skutków terrorystycznej ofensywy Hamasu dla izraelskiego społeczeństwa i potencjalnie równie tragicznych dla izraelskiej demokracji.

Bibliografia

- AG *Implores Netanyahu to Cease Blocking State Commission of Inquiry into Gaza War*, „Times of Israel” [online], 7 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/ag-implores-netanyahu-to-cease-opposition-to-state-commission-of-inquiry/>>.
- Bachner M., *IDF Admits It Published False Ultra-Orthodox Enlistment Tallies for Years*, „Times of Israel” [online], 4 XII 2019 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-admits-it-fudged-ultra-orthodox-enlistment-tallies-for-years/>>.
- Berman L., *Wasting Troops’ Hard-Fought Gains, Israel Is Taking Time It Doesn’t Have in Gaza*, „Times of Israel” [online], 10 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/wasting-troops-hard-fought-gains-israel-is-taking-time-it-doesnt-have-in-gaza/>>.
- Berman L., Sokol S., *Netanyahu Fires Gallant, Saying Disagreements and Lack of Mutual Trust Helped the Enemy*, „Times of Israel” [online], 6 XI 2024 [dostęp: 30 XI 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/netanyahu-fires-gallant-says-disagreements-lack-of-mutual-trust-helped-the-enemy/>>.
- Bryc A., *Izrael 2020. Skazany na potęgę?*, Poltext, Warszawa 2014.
- Cahaner L., Malach G., *Statistical Report on Ultra-Orthodox Society in Israel 2023*, „Israel Democracy Institute” [online], 31 XII 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/haredi/2023/?chapter=52002>>.
- Fabian E., *„I Did Not Fulfill My Mission”: Commander of IDF’s 8200 Intelligence Unit Resigns*, „Times of Israel” [online], 12 IX 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/i-did-not-fulfill-my-mission-commander-of-idfs-8200-intelligence-unit-resigns/>>.
- Fabian E., *IDF Delays Tentative Pilot Program for Female Tank Troops by Another Year*, „Times of Israel” [online], 15 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-delays-tentative-pilot-program-for-female-tank-troops-by-another-year/>>.
- Fabian E., *IDF Sees New Surge in Female Conscripts Joining Combat Units amid Gaza War*, „Times of Israel” [online], 11 IV 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-sees-new-surge-in-female-conscripts-joining-combat-units-amid-gaza-war/>>.
- Fabian E., *Netanyahu Fires Defense Minister Gallant for Calling to Pause Judicial Overhaul*, „Times of Israel” [online], 26 III 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/netanyahu-fires-defense-minister-gallant-for-calling-to-pause-judicial-overhaul/>>.
- Fabian E., *„Serious Failure”: IDF Fires 2 Top Officers over Deadly Drone Strike on Gaza Aid Convoy*, „Times of Israel” [online], 5 IV 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/idf-dismisses-2-senior-officers-over-deadly-drone-strike-on-gaza-aid-convoy/>>.
- Gantz *Rejects Far-Right Push to Extend Political „Cool Off” for Retiring IDF Chiefs*, „Times of Israel” [online], 28 XII 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/gantz-rejects-far-right-push-to-extend-political-cool-off-for-retiring-idf-chiefs/>>.

- ofisrael.com/gantz-rejects-far-right-push-to-extend-political-cool-off-for-retiring-idf-chiefs/).
- Gilead A., *Are the Israeli Army's Technology Units Elitist?*, „Globes” [online], 13 IV 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.globes.co.il/en/article-are-the-israeli-armys-technology-units-elitist-1001443862>>.
- Gilead A., *Israel's Defense Brain Drain*, „Globes” [online], 11 I 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.globes.co.il/en/article-israels-defense-brain-drain-1001398093>>.
- Giles G. F., *Continuity and Change in Israel's Strategic Culture*, Federation of American Scientists, [b.d.m.w.]: <<https://fas.org/irp/agency/dod/dtra/israel.pdf>> [dostęp: 31 VII 2024].
- Gross J. A., *Government Raises Soldiers' Pay Following Major Backlash over High Pensions*, „Times of Israel” [online], 23 XI 2021 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/government-raises-soldiers-pay-following-major-backlash-over-high-pensions/>>.
- Gross J. A., *Poll: Almost Half of Jewish Israelis Support Making IDF a Professional Army*, „The Times of Israel” [online], 23 XI 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/poll-almost-half-of-jewish-israelis-support-making-idf-a-professional-army/>>.
- Gur H. R., *As Violence Catches Netanyahu's Coalition Flat-Footed, Far-Right Turns on the Army*, „Times of Israel” [online], 9 IV 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/as-violence-catches-netanyahus-coalition-flat-footed-far-right-turns-on-the-army/>>.
- The Haredi Exemption*, „Israel Policy Forum” [online], 25 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://israelpolicyforum.org/2024/06/25/the-haredi-exemption/>>.
- Harel A., *After Officer's Death at Gaza Border, Public Rage Is Directed at the Israeli Army – and Bennett*, „Haaretz” [online], 31 VIII 2021 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2021-08-31/ty-article/highlight/after-border-policemans-death-public-rage-is-directed-at-the-idf-and-bennett/0000017f-f361-d497-a1ff-f3e1d6ff0000>>.
- Harel A., *Amid Wide Gaps, Israel and Hamas Express Readiness to Discuss Gaza Hostage Deal after Prolonged Deadlock*, „Haaretz” [online], 22 I 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2024-01-22/ty-article/premium/pressure-on-the-israeli-government-to-reach-a-hostage-deal-is-mounting/0000018d-2d34-daf5-a1bf-ad74342e0000>>.
- Harel A., *The Israeli Army Promised Female Soldiers a Revolution but Left Them with Nothing but Crumbs*, „Haaretz” [online], 8 VI 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2022-06-08/ty-article/idf-promised-female-soldiers-a-revolution-but-left-them-with-nothing-but-crumbs/00000181-3f9c-d62a-a99b-ffdfdebbo000>>.
- Harel A., *The Judicial Coup Is Damaging Israel's Army like no Public Battle Before*, „Haaretz” [online], 10 IX 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/judgment/2023-09-10/ty-article-magazine/pre>

- mium/the-judicial-coup-is-damaging-israels-army-like-no-public-battle-before/0000018a-6e97-d8b9-affe-7e9f94190000>.
- Harel A., *Over a Year before October 7, Israel's Army Had Insight into Hamas' Plan to Attack Israeli Towns, IDF Bases*, „Haaretz” [online], 24 XI 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2023-11-24/ty-article-magazine/premium/over-a-year-before-october-7-israels-army-had-insight-into-hamas-attack-plan/0000018c-02a2-de3d-af9e-0bf7901b0000>>.
- Hecht E., *The Gaza Terror Offensive – 22–28 September 2024*, „Begin-Sadat Center for Strategic Studies” [online], 29 IX 2024 [dostęp: 29 IX 2024]: <<https://besa-center.org/the-gaza-terror-offensive-october-7-8-2023/>>.
- Hecht E., Shamir E., *Does Israel Need a Large Army if It Has Advanced Technology?*, „Begin-Sadat Center for Strategic Studies” [online], 29 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://besa-center.org/does-israel-need-a-large-army-if-it-has-advanced-technology/>>.
- Heimann A., *IDF Reservists Are Not an Unlimited Resource*, „Y Net” [online], 29 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://wwwynetnews.com/article/rkcuooxno>>.
- Heimann A., *The Reserves Corps 2023: A Challenge for the New IDF Chief of Staff*, „Institute for National Security Studies” [online], 22 I 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.inss.org.il/publication/reserve-2023/>>.
- Hermann T., Yohanani L., Kaplan Y., *Most Israelis Support Deal to Release All Hostages and End the War in Gaza; Israelis Divided on How to Handle the Northern Front. Israeli Voice Index June 2024*, „Israel Democracy Institute” [online], 10 VII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/articles/55018>>.
- Israeli Democracy Index 2023*, „Israel Democracy Institute” [online], 14 III 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/articles/53380>>.
- Katz Y., *Can the Hezbollah Threat Really Be Contained?*, „Jerusalem Post” [online], 7 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.jpost.com/opinion/article-805301>>.
- Kohavi Turned the IDF into a Willfully Unprepared „Hi-Tech Company” – Senior IDF Official*, „Jerusalem Post” [online], 8 I 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.jpost.com/israel-news/article-727988>>.
- Kubovich Y., *Disdain, Denial, Neglect: The Deep Roots of Israel's Devastating Intelligence Failure on Hamas and October 7*, „Haaretz” [online], 9 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2024-05-09/ty-article/premium/disdain-denial-neglect-the-roots-of-israels-intelligence-failure-on-hamas-and-oct-7/0000018f-5811-d348-a7bf-feb907a80000>>.
- Kubovich Y., *The Female-Only Israeli Army Role Leading too Many to Suicide*, „Haaretz” [online], 7 XII 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.haaretz.com/israel-news/2022-12-07/ty-article-magazine/highlight/the-female-only-israeli-army-role-leading-too-many-to-suicide/00000184-ec31-d9f1-a9e6-edf39bb60000>>.
- Levy Y., *The Theocratization of the Israeli Military*, „Armed Forces & Society” 2014, vol. 40, No. 2.

- Limor J., *IDF Steps Up Battle against Brain Drain*, „JNS” [online], 2 VIII 2020 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.jns.org/idf-steps-up-battle-against-brain-drain/>>.
- Magid J. i in., *In Bid to Pressure PM, Gallant Said Considering Announcing Hostage Deal within Reach*, „Times of Israel” [online], 20 VII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/in-bid-to-pressure-pm-gallant-said-considering-announcing-hostage-deal-within-reach/>>.
- Mazur P., *Druzowie w armii izraelskiej – od braterstwa krwi do asymilacji*, „Historia i Polityka” 2021, nr 35 (42).
- Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*, ed. M. Elran, G. Sheffer, Institute for National Security Studies, Tel Aviv 2016 (Memorandum, 159).
- Mizroch A., *In War with Low-Tech foe, Startups Could Prevent Costly Failings – So Why Don't They?*, „Times of Israel” [online], 2 VII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/in-war-with-low-tech-foe-startups-could-prevent-costly-failings-so-why-dont-they/>>.
- Mualem M., *Allegations of Prisoner Abuse Expose Deep Rifts in Israeli Military*, „Al-Monitor” [online], 4 VIII 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.al-monitor.com/originals/2024/08/allegations-prisoner-abuse-expose-deep-rifts-israeli-military>>.
- Navot S., Sharp A., *Unequivocal, and Unanimous Supreme Court Decision to Draft Haredim*, „Israel Democracy Institute” [online], 26 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://en.idi.org.il/articles/54731>>.
- [*October Seventh*] 7.10. *The Inquiries*, „Israel Defense Forces” [online, dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.idf.il/en/mini-sites/7-10-the-inquiries/>>.
- Pogońska-Pol M., *Kobiety w izraelskiej armii – trudy codzienności*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia historica” 2018, nr 102.
- Samaan J.-L., *„Decisive Victory” and Israel's Quest for a New Military Strategy*, „Middle East Policy” [online], 31 VII 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://doi.org/10.1111/mepo.12701>>.
- Sharon J., *„A Crying Need for More Soldiers”: Justices Lose Patience with Haredi Draft Evasion*, „Times of Israel” [online], 2 VI 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/high-courts-patience-with-haredi-draft-evasion-snaps-in-highly-charged-hearing/>>.
- Sharon J., *Smotrich Handed Sweeping Powers over West Bank, Control over Settlement Planning*, „Times of Israel” [online], 23 II 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.timesofisrael.com/smotrich-handed-sweeping-powers-over-west-bank-control-over-settlement-planning/>>.
- Shever B. L., Ziv G., *A Near-Consensus: Israel's Security Establishment and the Two-State Solution*, „Survival. Global Politics and Strategy” 2019, vol. 61, issue 3.
- Shuber S., *The Balkanisation of the IDF: A Looming Danger?*, „Fathom” [online], maj 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://fathomjournal.org/opinion-bidens-proposed-sanctions-on-the-netzach-yehuda-battalion-were-aimed-at-the-possible-balkanisation-of-the-idf-and-the-erosion-of-basic-military-norms/>>.

- Shuker P., *The Role of the Israel Defense Forces in Israel's COVID-19 Crisis: Review, Lessons, and Assessment*, „Jerusalem Strategic Tribune” [online], styczeń 2022 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://jstribune.com/idf-role-in-israels-covid-19-crisis/>>.
- Situation in the State of Palestine. Amicus Curiae Observation of High Level Military Group Pursuant of Rule 103*, International Criminal Court, ICC-01/18, Madrid, 5 VIII 2024: <<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180920f26.pdf>> [dostęp: 31 VII 2024].
- Tamari D., „*The People's Army*,” Put to the Test, [w:] *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*, ed. M. Elran, G. Sheffer, Institute for National Security Studies, Tel Aviv 2016 (Memorandum, 159).
- Tiargan R., *Different Reflections of the Motivation to Serve in the IDF*, [w:] *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*, ed. M. Elran, G. Sheffer, Institute for National Security Studies, Tel Aviv 2016 (Memorandum, 159).
- Yehoshua Y., *IDF Shed Illusion It Must Be „Small, Smart Force” after October 7*, „Y Net” [online], 27 V 2024 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.ynetnews.com/article/bycs4bfec>>.
- Zielińska K., *Israeli Development Aid to Sub-Saharan Africa. Soft Power and Foreign Policy*, Routledge, 2021.
- Ziv G., *Netanyahu vs the Generals. The Battle for Israel's Future*, Cambridge University Press, Cambridge 2024.
- י. יול „בירעם”, קבוצה גדולה אומרת שהחווה בינה לבין המדינה נפרם, 3 IV 2023 [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.maariv.co.il/news/military/Article-993172>>.
- ”ודד זכרם”, כבר באים – רות סוף, סוף למילואים, ג. לרפ ות-ברזל/צה-ל-צה-ל-כבר-באים-רות-סוף-סוף-למילואים-גל-פרלil.idf.il [dostęp: 31 VII 2024]: <<https://www.idf.il/אתרי-יהדות/מרכז-דדו/גיליון-41-מלחמת-הרב>>.